

SZEMLE

EGY EREDETI GONDOLKODÓ

Danilo Pejović: *Protiv struje*. Mladost, 1965.

Danilo Pejovićot eddig is filozófiai életünk legmarkánsabb egyéniségének ismertük, széles látókörű, nagy műveltségű, sokoldalúan tájékozott alkotónak. Könyv alakban összegyűjtött tanulmányai most mégis kellemes meglepetést hoztak: nemcsak arról győztek meg bennünket, hogy figyelemreméltó, hanem egyik legeredetibb — mondhatnánk úgy is, legfilozofikusabb — egyénisége filozófiai életünknek. Eddigi művei csak sejtették ezt, mert a francia filozófia történetének egy korszakáról (1957) él Hartmann ontológiájáról (1960) írt könyve természeténél fogva igen szűk skálán mozog, s így inkább csak a szerző tudásáról és tájékozottságáról tanúskodik, anélkül, hogy sokat elárulna eredeti egyéniségéből. A szórványosan megjelent tanulmányok sem adhattak hű képet róla. Így Pejović valójában csak ezzel a könyvvel mutatkozik be a filozófiai érdeklődésű olvasótábornak. És ismét tegyük hozzá: ez a bemutatkozás kellemes meglepetést hozott.

A tíz tanulmányt tartalmazó kötet három részre oszlik. Az első benyomás alapján azt mondhatnánk, hogy az első rész a szűkebb értelemben vett filozófiai kérdéseket taglalja, a második a szociológia, a harmadik pedig az esztétika területére kalandozik. Leegyszerűsítés lenne azonban döntő fontosságúnak tekinteni ezt a felosztást, hisz Pejović valójában mindhárom területen ugyanazokkal a problémákkal viaskodik, s — mint később látni fogjuk — a tanulmányokból egy egységes filozófiai álláspont olvasható ki.

Megállapíthatjuk, hogy az első rész tartalmazza a legértékesebb alkotásokat, és közöttük is külön figyelmet érdemel Lukács Györgyről írt tanulmánya. Ezekben meglepő eredetiséggel és meggyőző erővel boncolgatja a filozófiának — elsősorban a marxista filozófiának — az utóbbi időben annyit vitatott kérdéseit. Álláspontjait nemegyszer kételyeket támasztanak. Például valószínűleg sokan nem fogadják el azt a megállapítását, hogy Lukács életművét „fejlődésének korai szakasza jelzi” (88. old.), mert ez a nézet nemcsak a történész Lukácsot nem veszi figyelembe, de nem számol **Az ifjú Hegellel** sem, amely legalább olyan jelentős hozzájá-

ulás a marxista filozófiához, mint a *Történelem és osztálytudat*. Még többen tartják majd vitathatónak az ifjú Marx művei alapján levont nem egy tételét. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az első rész tanulmányaiban Pejović a marxista filozófia néhány kérdése olyan merész és eredeti megfogalmazójának bizonyul, akihez filozófiai életünkben csak Kangrga hasonlítható.

A második rész tanulmányai inkább a szerző olvasottságáról, mint eredetiségéről tanúskodnak. Az első tanulmányban még meglep bennünket, mennyire ismeri a mai Amerikát, milyen merészséggel nyúl a technika fejlődésével és jóléttel, a világ elidegenülésével és az ember automatizálódásával jelentkező problémákhoz — noha már itt sem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy ezt a problémát amerikai szerzők nálunk is megjelent könyvei sokkal alaposabban feldolgozzák. A lexikális Mi a szocializmus és a tisztán polemikus jellegű Minek az intelligencia című tanulmány viszont már kevés kárpótlást nyújthat azoknak, akik az első rész eredeti gondolatainak nyomát keresik ebben a fejezetben.

Végül, a tanulmánykötet esztétikai problémákkal foglalkozó harmadik része csak ott tud jelentősebb gondolatfolyamatokat elindítani az olvasóban, ahol az első rész gondolatköréhez kapcsolódik. Ugyanakkor azonban nem érezzük elég meggyőzőnek Pejović esztétikai elemzéseit, válaszait a művészetek problémáira, sőt nem egyszer éppen az a benyomásunk, hogy a filozófiában oly mértékű Pejović az esztétika területén belekerül a nagy szavak sodrásába, ami egyébként az utóbbi időben igen elterjedt jelenség egész esztétikai irodalmunkban.

Tegyük fel azonban a kérdést: végighúzódik-e egy vezérgondolat ezen a tíz tanulmányon, kiolvasható-e belőlük egy egységes filozófiai álláspont? Véleményünk szerint, igen. A kiindulópontot Pejovićnak az a véleménye adja, hogy a technika fejlődése során a filozófia megszűnt az lenni, ami a görögöknél volt. Náluk ugyanis a filozófia „történelmi küldetése” az volt, hogy „feltárva az igazságot az emberről és a létről, egészében a világ felszabadtítása felé vezessen” (13. old.). Később azonban kialakult a tudomány és technika világa, amelyben elveszett ez az alapgondolat, megváltozott az értékrendszer, s így a filozófia a tudomány mögé szorult. A filozófiában bekövetkezett fordulatot Pejović több vonatkozásban elemzi, de legérdekesebb az, amit az esztétika történetével kapcsolatban mond, nyomon követve, hogyan alakul át a művészet metafizikája esztétikává. Ennek a metafizikának lényegét Arisztotelész mimesis-ében találja meg. Ebben ugyanis az általános véleménnyel szemben nem egyszerűen másolást, a természet utánzását látja, hanem a művészet lényegét. „Tehát — írja — ha a művészet mimesis, akkor mint physis „másolása” magának a természetnek — a természet mint productio-termelés növekedésének és fejlődésének —, s épp ezt jelenti a poiesis. Ezért a művészi megformálás nem annak sajátos előállítás, ami már elő van állítva, hanem magának a termelésnek”. (293. old.). Ezzel szemben az esztétika érzéki megismeréssé szűkítette a művészetet.

A filozófia elveszett értelmére való emlékeztetés azonban csak az egyik mozzanat. A másik a tudomány és a technika elidegenült

világának kritikája. Pejovičnál a kettő együtt vezet Marx megértéséhez; a praxis, a humanizmus-naturalizmus, a filozófia megvalósítása stb. tételek rendkívül nagy intellektuális erőről tanúszkodó értelmezéséhez. A polgári, tudományos-technikai világból egyedül Marx tudott kitörni. A kitörés útja pedig a tudomány és a filozófia elégtelenségének felismerése, a praxis elmélete és a jövő társadalomról alkotott elképzelés, vagyis a világ megváltoztatása szükségességének tudata. Ennek alapján alkot Pejovič két olyan víziót, amelyet szem előtt tart, bármilyen kérdéshez is nyúl.

Egyik a filozófia és a tudomány találkozásának, kiteljesedésének és egyben önmagán túlnövésének víziója: „A huszadik századi gondolkodás és művészet közös sorsának kölcsönös felismerése elősegítette elveszített lényegük felismerését is, amely kezd visszateérni és ismét jelentkezni korszakunk gondolkodóinak és költőinek — közjük tartozik Karl Marx is — nagy alkotásaiban. Hiszszük, hogy a filozófia és a tudomány ebben a dialógusban szintén megbékül és a tudomány el tudja majd fogadni az olyan filozófiát, amely nem lármás tudomány, hanem csendesebb és halkabb, de ezért nem kevésbé angazsált tudatos átgondolása annak, ami nélkül az ember nem élhet emberként. Akkor majd a tudomány nem csodálkozik többé azon, hogy a filozófia nem „hitelesítheti” — nem is kell, és nem is akarja „hitelesíteni” — igazságait, mint tudományos álláspontokat, mivel éppúgy mint a művészet, az őseredetből indul ki, és minden dolog őseredetéről beszél. Ezt a beszédet csak az hallhatja, aki hallani tudja, és akit nem süketített meg a gépek zaja”. (42. old.).

Ennek alapját pedig a jövő társadalmának víziója adja: „A technika mint a szükségletek kielégítésének eszköze lehetővé teszi a nyomortól való megszabadulást, és ezzel teljesíti »életcélját«. Metafizikai igényei így feledésbe merülnek, hogy véglegesen szertefoszoljanak a földi mennyországról alkotott technológiai utópiák, amelyekben az emberi élet korlátlanul meghosszabbodik, a megsérült testrészeket regenerálják és minden gyerek egyforma fizikai és szellemi képességgel születik (amiben sajnos Ernst Bloch is hisz!). Mint tökéletes angyalok, az emberek elveszítenék embe riességüket, ezt a lényeges tökéletlenséget, és ezért nem lenne szükségük technikára sem. Létük csak nyílt dimenziókban indokolt, ahol valamit tökéletesíteni lehet. Mint lényegében tökéletleneknek, az embereknek szükségük van technikára, de belátva annak korlátoltságát, képesek lesznek szabaddá válni emberi hivatásukhoz a történelemben: hogy kínosan és lassan, de mégis kiépítsék saját világukat, amely sohasem lesz a legjobb a lehető világok között”. (68. old.).

Ebből a szempontból nézve, a marxizmust is meg akarja szabadítani bizonyos zavaró elemektől, amelyek szerinte akadályozzák a lényeg felismerését — elsősorban „a szabadság — a szükségyszerűség felismerése” tételtől —, főleg azzal a sztalinizmusban megtestesülő felfogással száll szembe, amely a marxizmusban tudományt, Marxban technikust látott. Sőt az a véleménye, hogy még a fiatal Lukács sem értette meg Marxot, mert másként látta volna, hogy a totalitás, a dialektika, sőt maga a társadalmi lét is

csak ideiglenes, történelmi kategória, amely a jövő társadalmában eltűnik. „Amennyire Marx még dialektikus — írta, az abszolút fogalom munkája dialektikájának bírálójaként már a dialektika másik oldalán áll, és többé nem dialektikus. Mint a polgári világ bírálatának módszere, a dialektika képes felfedni önnön elletmondását, a gondolkodás organonja, de többé nem a lét kánonja, és ezért nem képes arra sem, hogy felmérje a jövőt... Aki ezt nem érti, sohasem fogja megérteni az eredeti Marxot, mint az abszolút fogalom munkája totalitás-dialektikájának bírálóját, és a természettel kibékült ember humánus világa szabadságának hírnökét, humanizmusát — naturalizmusát: az ember és a természet kibékülése nélkül nem lehetséges az ember kibékülése az emberrel.” (137—38. old.).

Marxnak ez az új értelmezése viszi el Pejoviót a kötet legmerészebb tételéig, amely közös nevezőre akarja hozni Marxot és Nietzschét. Nem véletlen ugyanis, hogy „Marx és Nietzsche túlságosan szó szerinti, hogy ne mondjuk vulgáris értelmezéséről” beszél (309. old.), és nem véletlenül zárja Nietzschéről írt fejtegetését ezekkel a szavakkal: „A modernizmus, a polgári prosperitás, a vak racionalizmus és a nihilizmus pusztá alarcaként jelentkező hazug humanizmus kíméletlen bírálata új távlatokat nyit, sőt talán egy új gondolkodásmód körvonalait adja, tehát még mindig integrális, marxista kritikai értékelésre vár” (282. old.). Az a véleménye ugyanis, hogy a tudomány és a technika világán, a tudományon és filozófián túlmutató felfogásban Marx és Nietzsche között érintkező pontok vannak.

Lehet, hogy ezek a tételek vitathatók. Sokszor nem az ár ellen úsznak, mint a kötet címe ígéri, hanem egybeolvadnak a marxizmus értelmezésének ma divatos, szerintünk több szempontból vitatható áramlatával. A művészettel kapcsolatban mondott, üresen kongó szavak részben kompromittálták is ezt a felfogást. De nem volt célunk ennek elemzése. Elegendő, ha leszögezzük, hogy Pejović az ifjú Marx egyes tételeinek megértésében mélyebbre hatolt, mint bárki nálunk — s ha nagy szavakat akarunk használni: bárki a világon. És igaza van Blochnak: aki sokat bólogat, az végül is elalszik, ezért az igazán termékeny gondolkodók azok, akik nem bólogatásra készítetnek, hanem vitára ösztönöznek. Pejović kétségtelenül ilyen alakja a jugoszláv filozófiai életnek.

(b-t)

SZERETNI TUDNI KELL

Erich Fromm: *Umijeće ljubavi*, Matica hrvatska, 1965.

Nemrégiben Fromm negyedik könyve is megjelent szerbhorvát nyelven. A kiadó erővel a népszerű szexológiai kiadványok közé akarta sorolni. Ezért van a fedőlapon elől egy csokolódzó, hátul pedig egy meztelen emberpár, kiegészítve a reklámszöveggel, mely szerint ebben a könyvben Fromm „népszerű módon” számos gondolatot és megjegyzést ír le »a szerelem minden formájáról és ár-

nyalatáról«. Ezek a kiadói fogások azonban semmit sem változtatnak a lényegen: Fromm itt is ugyanaz, mint a „komoly” kiadványokban, ugyanazt adja és ugyanazok a problémák foglalkoztatják, mint azokban.

A központi probléma itt is az ember helye az elidegenült világban, viszonya a többi emberhez. És ugyanúgy megtalálható Fromm egész elidegenülés-elméletének központi jelensége is: nem azt kutatja, hogyan lehetne megváltoztatni ezt az elidegenült világot, hanem hogyan lehetne az ember számára elviselhetővé tenni, hogy lehetne az elidegenülés lehető legkisebb fokát megteremteni az egyed számára. A különbség csak abban van, hogy a problémának melyik elemét helyezi előtérbe és az elidegenülés-elmélet különféle elemei hogyan vegyülnek egymással. Az Egészséges társadalomban a megközelítés iránya az ember és a társadalom — itt vázolja fel legteljesebben az elidegenült társadalom képét —; a Menekülés a szabadságtólban pedig az ember és a szabadság viszonya — itt adja legteljesebben az elidegenült társadalomból és az emberek belenyugvásából adódó politikai helyzet kritikáját. A zen buddhizmusról írt tanulmánya egyszerre hozza meg a probléma leszűkítését és kiterjesztését. A kiterjesztés: a központban az ember és az egész világ viszonya áll. A szűkítés: ez nem társadalmi problémaként, az emberek közti viszony kérdéseként jelentkezik, hanem a pszichoanalízis iránti viszonyként, hogy magában tartalmazza az elidegenüléstől való megszabadulás egyedi, „lelki” formáinak egész miszticizmusát, a buddhizmus nirvána felfogásáig. Végül a Szerelem tudománya ennek a kiterjesztésnek és leszűkítésnek egy másik formáját adja. A kiterjesztés: két ember viszonyának minden vonatkozása. A leszűkítés: az egész inkább egyedi, mint társadalmi probléma, és így a szerelem, mint az elidegenülés feloldásának egyik formája, pusztán technika, önfegyelem és gyakorlás művévé válik.

Ezzel már meg is jelöltük azt az irányt, melyet véleményünk szerint a könyv jó és rossz oldalainak vizsgálatánál követnünk kell. A jó oldal két pontban csúcsosodik ki: a kapitalizmus által teremtett sajátos helyzet kritikájában és általában az emberek közötti viszony kérdésének boncolgatásában. A modern kapitalizmusnak a többi könyvekben adott kritikáját itt olyan tömören foglalja össze, hogy idéznünk kell: „A modern kapitalizmusnak olyan emberekre van szüksége, akik simán és nagy számban együttműködnek, akik mind többet és többet akarnak fogyasztani, és akiknek standardizált ízlése könnyen ki van téve a külső befolyásnak és könnyen előrelátható; olyan emberekre van szüksége, akik szabadoknak és függetleneknek érzik magukat, nincsenek alárendelve semmilyen tekintélynek, elvnek vagy lelkiismeretnek, mégis olyan emberek, akik készek megengedni, hogy igazgassák őket, azt csinálják, amit elvárnak tőlük, súrlódásmentesen beilleszkednek a társadalmi gépezetbe, tehát emberekre, akiknek erőszak nélkül lehet irányt szabni, akiket vezető nélkül lehet vezetni, cél nélkül lehet aktivitásra bírni, pontosabban egyetlen céllal: hogy sikerüljön, hogy mozogjon, funkcionáljon, fejlődjön. Mi az eredmény? A modern ember elidegenül önmagától, ember-

társától és a természettől. Áruvá alakul át, aki olyan beruházás-ként éli át életerejét, amelynek a meglévő piaci föltételek mellett a lehető legnagyobb profitot kell hoznia. Az emberek közötti kapcsolatok az elidegenült automaták közötti kapcsolattá válnak, amelyek közül mindegyik arra alapozza biztonságát, hogy közel áll a nyájhoz és nem különbözik tőle sem gondolatokban, sem érzelmekben, sem akciókban”. (110. old.).

Az ily módon kialakult viszony az emberek között már bővebb vizsgálatot kíván. Fromm ugyanis az egzisztenciából indul ki, mint a modern filozófia annyi más áramlata, de sok más felfogással szemben nem azt vallja: a másik a pokol számomra, a többi ember ellenség. Tudatában van ugyanis az alapvető tények: az egyén csak a társadalomban lehet egyén, sőt egy lépéssel továbbmegy és azt hirdeti: a másik nélkül nemcsak elképzelhetetlen, hanem elviselhetetlen is lenne az egyed élete. „Megőrülne, ha nem tudna megszabadulni ettől a börtöntől, nem tudna kilépni belőle és ilyen vagy olyan módon érintkezni az emberekkel, a külvilággal” — írta. (20. old.) E kapcsolat megteremtésének különféle formái alakulhatnak ki a primitív társadalom orgáitól egész a modern társadalom konformizmusáig vagy teljesen rutinizált életmódjáig. A legfontosabb forma azonban szerinte a szeretet: a többi ember vagy egy konkrét ember — gyerek, anya iránti érzelmek, vagy az erotikus szerelem — szeretete.

E kérdésnek vizsgálatánál Fromm számos érdekes megfigyelést és magyarázatot tár elénk, számos sajátos elméleti kérdés megfogalmazásához járulhat hozzá — a szabadság és megkötöttség kérdésétől egész Freud és az elidegenülés-elmélet közti viszonyig. Eközben a modern kapitalizmus figyelemreméltó bírálatait adja — a mindent áruvá, cserévé vulgarizáló viszonyoktól egész a szexológiai elméletek által hirdetett felfogásig, amely a szerelemben, a házasságban pusztán a kölcsönös kielégítés szexuális technikáját látja. Ugyanakkor azonban kiütközik az a fogyatékoság, amelyet csakis Fromm egész munkásságának, sőt az elidegenülés-elmélet egy egész áramlatának vizsgálatánál tehetnénk tanulmányozás tárgyává. Itt csak megemlíthetjük.

Ez a fogyatékoság: az elidegenülés-elmélet mélyebb társadalmi megalapozottságának hiánya, az, hogy abban antropológiai problémát látnak, nem pedig úgy vizsgálják, mint az emberek közötti viszonyoknak kérdését. Ennek következménye, hogy hiányzik vagy utópizmusba fullad az elidegenülés feloldásának távlata, és Frommnál — sokkal tisztábban, mint az elidegenülés-elmélet más képviselőinél — ellentmondásként jelentkezik az egyéni megoldások keresésének különféle formája — a pszichoanalízis, a nirvána vagy akár a szerelem.

Mert Fromm ugyan tudatában van annak, hogy „a szeretni képes emberek ma szükségszerűen kivételek a jelenlegi rendszerben... fontos és radikális változásokat kell eszközölni társadalmi szerkezetünkben ahhoz, hogy a szerelem társadalmi, nem pedig kizárólag egyedi, határjelenség legyen”; hogy a mai társadalomban „minden tevékenység alá van rendelve a gazdasági céloknak; az eszközből cél lett; az ember automata”. Sőt, felállítja e társada-

lom megváltoztatása szükségességének tételét is: „A társadalmat úgy kell megszervezni, hogy az ember társadalmi természete, szeretetre való képessége ne szakadjon el társadalmi létezésétől, hanem egy legyen azzal. Ha igaz — mint ahogy megpróbáltam bebizonyítani —, hogy a szeretet az egyetlen egészséges és kielégítő válasz az emberi lét problémájára, akkor hosszabb időn belül tönkre kell mennie minden társadalomnak, amely bizonyos fokig kizárja a szeretet fejlődését, mert ellentmondásba kerül az emberi természet alapvető szükségleteivel” (164. 166. old.). Ennek a tételnek a belső gyengesége azonban az emberi természet szükségleteire való hivatkozás, ami nemcsak elködösíti a probléma társadalmi lényegét, hanem utópizmushoz is vezet, mert tisztázatlan marad a kérdés: vajon lehetséges-e, hogy egyes emberek ki tudnak szakadni az elidegenült társadalomból, mit jelent ez a kiszakadás és hogyan illeszkedik bele az elidegenülés egész rendszerébe, milyen értéke és értelme van annak a felfogásnak, amely Fromm egy másik könyvében arra akar megtanítani, hogy a meglévő társadalmi keretben hogyan olvadhat az ember össze a világgal, itt pedig arra, hogyan válhat képessé arra, hogy szeressen.

Ezért van az, hogy Frommnak ez a könyve önmagában izgalmas, érdekes olvasmány mindenki számára, aki ezekkel a problémákkal foglalkozik. A modern elidegenülés-elmélet egy egész áramlatának — erényeinek és gyengeségeinek — vizsgálatához pedig a leghálásabb kiindulópontot kínálja.

(b-t)

LÉTÜNK TELJESSÉGE

Selye János: *Életünk és a stress*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

Molière úrhatnám polgárára, Jourdain úrra, a derék párizsi posztókereskedőre a meglepetés erejével hat az a felfedezés, hogy immár negyven éve prózában beszél, s erről mit sem tud.

Jourdainek mindig voltak, és mindig lesznek. Itt élnek ma is közöttünk. A tárgyak és fogalmak tömkelegét ismerik, netán használják anélkül, hogy a felületes gyakorlatiasságon túlmenően sajátos lényegükig, igazi értelmükig hatolnának. Nem izgatja őket, ha nem tudják megnevezni, mondjuk, az erdei sétájukon elébük kerülő kankalint. Pedig ennek nemcsak az az ára, hogy egy konkrét, dúsán nyíló, színes virágot az egyedeket szürkén általánosító gyűjtőfogalommal jelölik, hanem számukra értelmét veszti — például — Shakespeare néhány hangulatos sora is: „Tündér királyné az az asszonyom, ... Testőre a sok kankalin.”

De mindnyájan egy kissé Jourdainek vagyunk. Néha legjobb akaratumk ellenére is. Vannak állapotok, jelenségek, tények, igazságok, amelyekig ismeretünk még nem hatolt el, vagy hiányosan, netán tévesen határozott meg. Az ismeretlen, fel nem fedezett dolgok régióiban egészen természetszerű a tudatlanság, tévelygés. De balgaság nem birtokunkba venni mindazt, amit az emberi le-

lemény és kutatószellem számunkra feltárt, és rendszerbe foglalva tálcán felkínált.

Selye János a stresszt hozta értelmünk közelébe. Hogy mi a stressz? Nehéz laikusan megfogalmazni, a tudomány szakosított nyelve helyett talán körülírható néhány hasonlattal.

— A katona, aki sebet kapott a harcban, a katona fiáért aggódó anyja, a játékos, aki a löverseny futamára mered, sőt a ló és a zsoké is, mind a stressz állapotában vannak.

— A koldus, akit éhség gyötör, s a nagybélű, aki pukkadásig jóllakott, a szüntelenül csödtől rettegő kisboltos és a pénzes kal-már, aki új milliókat hajszol: őket is a stressz hatja át.

— A családanya, amikor kicsinyei léptét vigyázza, a gyermek, aki leforrázza magát, s főként azok a borsejtek, melyekre a forró kávé lötytént, mind, mind stressz-hatásban vannak.

Mindezek az állapotok, hogy a tudós szótárát használjuk, ma-gukba foglalják a mellékvese ingerületét, a nyirokszervek zsugo-rodását, a gyomor-bélrendszer fekélyeit, a testsúly csökkenését, a szervezet vegyi összetételeinek eltolódásait stb.

Mindebből meglepő következtetések vonhatók le, mivel a fizio-lógiai jelenségek különös kapcsolatban vannak az emóciókkal.

— Az izgalmas művészet is stresszorként hat, ha megnyugtató hatású, akkor ennek éppen az ellenkezője. A gyógykezelésben nem-egyszer alkalmazzák a zenét, hogy antistresszt okozzon. Ahogy minden kornak megvan a maga sajátos és másféle stresszora, ugyanúgy megvan a maga művészete, amely a kor ritmusát, tem-póját fejezi ki.

A stressz valójában az emberi szervezetben minden élettevé-kenységgel együtt járó elhasználódás mértéke, és némileg párhuz-amos az élet intenzitásával is. A stresszor az, ami előhívja, okozza a stresszt. Nem csupán a kellemetlenségek hatnak stresszorként. A nagy öröm, a rendkívüli élmény is stresszt idézhet elő. Ilyenfor-mán a stressz nem mindenkor káros. Sőt a stressz az élet sava-borsa: nélküle nincs is élet. A gép is elkopik, ha használják, a szervezet elkopása maga a stressz. Ha bajt hárítunk el vagy élvezünk az éle-tet, egyre megy, ugyanúgy koptatja a szervezetet.

Az emberek egyre nagyobb arányszámban pusztulnak el az ún. kopási betegségekből, amelyek mind a stressz következmé-nyei. Minél sikeresebben küzdjük le a halál belső okait (baktériu-mokat, hideget, éhséget), annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy saját saját öngyilkos tendenciáink áldozatai leszünk. Az élet nem más, mint a környezethez való folyamatos idomulás. Az emberi életkor határát káprázatos mértékben lehet tágítani, ha nagyobb harmóniában élünk a természet törvényeivel.

Szó sincs arról, hogy kerüljük el mindenáron a stresszt, hanem hogy éljünk vele okosan. A végső cél, hogy az ember kifejezze ön-magát, oly teljesen, amennyire csak szándékának megfelelően le-hetséges. Ha nem használjuk szervezetünket — nem élünk. A semmittevésből álló pihenés sem a szervezet egészének, sem részé-nek nincs hasznára. A stressz megfelelő adagolásban nélkülözhetet-len kelléke az életnek. S ahhoz, hogy az ember teljesen kifejez-hesse önmagát, először is meg kell állapítania stressz-szűrő képessé-

geinek felső határát, majd adaptációs energiáit olyan mértékben s arra fordítani, ami legjobban megfelel testi-lelki adottságainak.

A stressz-elmélet az élet helyességére tanít, mottója pedig:

— Adjunk életet az évekhez, s ne csak éveket az élethez!
(VG)

A MEGNEVEZHETETLEN MEGNEVEZÉSE

A világirodalom ars poeticái. Gondolat, Budapest, 1965.

— A költészet tűz, gyárkémények, palacsinták, árvácskák, emberek és bíbor naplementék misztikus-érzéketes matematikája.

Sandburg idézett 37. meghatározása éppúgy nem rögzíti a műalkotás tiszta képletét, mint ahogy Homérosz Odüsszeia-töredéke, Shakespeare Hamlet-monológja, Henry Fielding Tom Jones-idézete, Mark Twain levele, Hemingway novellarészlete, Boileau költészet-tana, Breton szürrealista kiáltványa, Valéry aforizmája, Petőfi vagy Babits verse, Marx politikai gazdaságtanának néhány idevágó tétele, Lukács György tanulmánya, Croce egész esztétikája sem adja meg az alkotás nagy titkának kulcsát.

Plutarkhosz bizonygatja Etikájában: „Lehetetlenség ugyanis, hogy ami lényegénél fogva rút, az szép legyen”.

Boileau meg évszázadok múltán replikáz: „Nincs kígyó, szörnyeteg, amely ne tetszenék, ha a művészetek tükre tárja élénk.” A korokon át vagy ugyanabban a korban egymással perelő írók-költők-filozófusok, ha többé-kevésbé kötött szabályokat ajánlanak is, mégsem írnak elő örök érvényű alkotási törvényeket. Horatius *Ars poeticája* óta a versben és prózában írt költészettanok nem kínálnak fel hatásos recepteket, s a szóban forgó mintegy ezeroldalas gyűjtemény többi válfajú írásos megnyilatkozása, vallo-mása sokféleképpen, hol higgadtan, hol szenvedélyesen magyarázza a művészetet, amely az ember legmélyebb kapcsolata a világgal.

Ahogy változott a költő-író szerepe, úgy módosult a műalkotás értelmezése is.

Horatius minden leírt szava valóságos tananyag volt, és még talán azt a jó tanácsát is megfogadták, hogy a költő kilenc évig őrizgesse művét, jól elzárva, állandóan javítgassa, mivel a szó, ha elszállt egyszer, soha többé nem tud visszarepülni. Goethe határozottan vallotta: a költő tanító, jós, az istenek és az emberek barátja egy személyben. Byron lázba hozta az egész világot. Ady véleménye többet jelentett, mint egy sereg miniszter beszéde. Ma pedig a költő-író nem példakép, s mégis szólania, vallania kell, mint Sartre nyomatékkal bizonygatja: „Nem akkor válunk halhatatlanná, ha az örökkévalóság után futunk, nem akkor jutunk el az abszolútumhoz, ha munkáink néhány olyan elvet tükröznek, amelyek eléggé vérszegények, üresek és jelentéktelenek ahhoz, hogy átmenjenek egyik századból a másikba, hanem ha szenvedélyesen küzdünk a saját korunkban, és ha hajlandók vagyunk mindenestül elpusztulni vele.”

Proust szerint a művésznek ösztöneire kell hallgatnia, Éluard meg azt hirdeti, hogy a művészet célja a gyakorlati igazság.

A költő-író: varázsló, próféta, trubadúr, forradalmár, a Forumon kiált, vagy az Elefántcsonttoronyban elmélkedik, lelkesen buzdít vagy szelíden csillapít, már egyéni és alkati sajátságától, korától, társadalmától meghatározottan, de végeredményben egyet akar: valami nagyon fontosat mondani az embereknek. S akár magában az alkotásban, akár azt kiegészítve, magyarázva, igyekszik meghatározni viszonyát a művészethez és a világhoz. Teszi ezt évezredek óta, a tiszta elmélettel foglalkozó filozófusokkal, esztétákkal együtt, hogy minduntalan megnevezze a megnevezhetetlent. Sok nyelven, sokféle vérmérséklettel, sokféle meglátással fessegeti a műalkotás titkait, s mind újabb megoldásokat talál. S ha a társadalmi ranglétrán le-fel sétálva hol növekszik, hol csökken súlya, ha hangja nem is hatol olyan messze, mint egykor, állandóan kitolja az emberi szenzibilitás, fogékonyság határait, művésze által legyúri a közvetlen valóság hatalmát, s éppen a művészetben talál rá arra az emberátformáló korlátlan szabadságra, amely az életben egyelőre még szűkebb keretek közé van szorítva.

Ezért a könyv nemcsak érdekes dokumentumgyűjtemény, hanem az alkotók „soknyelvű kórusának” magasztos, átlényegítő „éneke” a művészet által is teljesen felszabadulni, magára találni akaró emberről.

(VG)

ÖNFEGYELEM ÍRÁSBAN ÉS ZENÉBEN

Anton Webern: *Előadások — Levelek — Írások*. Zeneműkiadó, 1965.

Nem tudni, milyen gyászbeszéddel búcsúztatták 1955-ben Raymond N. Bellt, akit lelkiismeret-furdalása kergetett az iszákosságba és a halálba. Említés történt-e arról, hogy a kiskapun belopakodott a zenetörténetbe, noha valószínűleg még a hangjegyeket sem ismerte. Olyan dicsőséget szerzett magának, mint mondjuk, azok a grófok, hercegek, akik kegyelemkenyerén élt Beethoven, s nekik ajánlotta szonátáit, vonósnégyeseit.

Bell, az amerikai felszabadító és megszálló hadsereg tábori szakácsa 1945. szeptember 15-én, leleplezve egy feketézőt, véletlenül lelőtte Anton Webernt. Valószínűleg szíves-örömmel lemondott volna arról, hogy ilyen áron emlegessék a beavatottabb zenetörténészek.

De kacskaringósak a sors útjai. Ilyen tekervényes útvesztőn át jutott el az irányzatalapító vezér dicsőségéig az aszkétaéletű, papos külsejű, magánosan hányódó zeneszerző, aki pályafutása legelőjén fürdőzenekar karmestereként szirupos Pazeller-keringőket vezényelt, a legvégén meg titkos szerzők silány műveit szakvéleményezte: „X. Y. négy dala elejétől végig diletáns, nyomorult, giccs. Leírhatatlan!”

Halála után az avantgardista törekvések mintaképe lett, noha egész életműve alig három órányi zene. Ő, aki egész életében ön-

zetlenül tanítómesterét, Schönberget magasztalta, népszerűsítette, saját szerzeményeit félrerakta, egy fiókban tartogatta, akaratlanul iskolát alapított. „Zenéje, melyben a legkövetkezetesebben érvényesítette a Schönberg-iskola kompozíciós elveit, egy új neo-expresszionista, atematikus, punktualista irányzat elindítója és alapja lett.”

A dodekafon, azaz tizenkéthangú kompozíciós technikát továbbfejlesztve nemcsak a mű hangjainak rendjét szabta meg, hanem azok ritmikai értékeit, dinamikáját, felépítését is. Az előre megszabott szerkesztési elvet gyakorlatilag kiterjesztette a kompozíció minden elemére. Luigi Nono, Pierre Boulez, Karlheinz Stockhausen, Krzysztof Penderecki, Wodzimiers Kotóński, — hogy csak a legnevesebbeket említsük — halad az ő nyomdokain.

Schönberget a katonaságnál egyik feljebbvalója csodálkozva kérdezte: „Tán csak nem a zeneszerző?” — mire Schönberg így válaszolt: — „De igen, senki sem akarta vállalni, így aztán kénytelen voltam magam ráadni a fejem.”

A dodekafónia atyjának e mondása sokkal inkább ráillik Webernre, akinek minden megnyilatkozása arra vall, hogy a vállalt feladatnak lelkiismeretesen elegett tett, s mint Sztavinszkij mondja róla: „A tudatlanság és a közöny süket világa teljes sikeretelenségre ítélte, de ő rendíthetetlenül csiszolta szikrázó gyémántjait, amelynek bányáit oly tökéletesen ismerte”.

Kafka bevezette az irodalomba az üldözött s magános embert, Anton Webern pedig új zenei hangokkal kifejezte belső lelkivilágát. Életműve alig harmincegy opusból áll, több kompozíciója olyan rövid, hogy töredékesség, vázlagszerűség benyomását kelti. Szükszavú, megfontolt zenei vallomása a szükségszerűség jegyében fogant, számára a zene a fül érzékére vonatkozó törvényszerű természet. S mivel a törvényszerűség felismerésére ritkán, csak az ihlet és felkészülés fogékony pillanataiban adódik alkalom, a zene sem árad önkényesen és szertelenül, a képzeletet is kordába terelő rutin unszolására. „A magas művészet alkotásait — akár hívőként, akár hitetlenként — úgy kell megközelítenünk, szemlél-nünk, vizsgálnunk, ahogyan a természet alkotásait; tehát a bennünk rejlő alapvető titok, a titokteljes iránt szükséges tisztelettel.”

Webern könyv alakban megjelent előadásainak, leveleinek, írásainak szokványos méltatásánál fontosabb föladat: ismételten felhívni a figyelmet a nálunk olyannyira ismeretlen, népszerűtlen, mellőzött szerzőre, aki annyi önmegtartóztatás árán a tömörséget választotta, lemondott arról, hogy minden pillantásból költeményt csináljon, s minden sóhajt regénnyé szélesítsen. Viszont, mint a tanítványát túlélő Schönberg papírra vetette: „Egy egész regényt egyetlen mondattal, a boldogságot egyetlen fellélegzéssel kifejezni — ilyen sűrítésre csak az képes, aki kellőképpen érzéketlen a fájdalomra”.

(VG)

A REGÉNYÍRÁS PROBLÉMÁINAK REGÉNYE

Alberto Moravia: *Pažnja*. Rijeka, 1965.

Meglepően gyorsan, az olasz nyelvű kiadás után pár hónapra a szerbhorvát nyelven olvasók már kezükben tarthatták Moravia új regényét, a *Figyelmet*, e gazdag és sokrétű írói pálya újabb állomását, s ez a könyv nemcsak aránylag ritka regényírási technikájával tűnik ki, hanem az írói érdeklődés új körével is, amelyet, természetesen leegyszerűsítve, úgy jelölhetnénk, hogy az élet helyett a műalkotás problémás volta képez.

Mi marad egy emberi élet relációiból, ha regényes életté lesz, mivé válik a hétköznapi élet ezer apró ténye, realitása, ha a művészi alkotás szándékával közeledik feléje az író, lehetséges-e manapság a klasszikus értelemben vett regény — cselekményességével és valóságosságával? Milyen mértékben lehet tehát „hú tükre” a mű az életnek? — tehetjük fel Moraviával a kérdést, mintha azon kellene tünődnünk, az íróval megosztva gondjait: milyen eredményeket tud felmutatni a regényíró az élet változatainak megragadása tekintetében, s egyáltalán lehetséges-e egy ilyen vállalkozás.

Mert a *Figyelem* a kérdőjelek regénye, s legalább olyan mértékben görbül az ún. élet jelenségei mögött, mint ahogy a szkepszis savát futtatja a műalkotás erezetébe. Egyszerűnek látszana azonban mondani, hogy Moravia ebben a regényében azt a tapasztalatát fogalmazza meg, hogy az „életet” lehetetlen a maga igazságában művészileg megragadni és ábrázolni, s hogy minden kísérlet csak látszateredményeket hozhat, hiszen minden egyes történés, esemény kapcsán kiderül, hogy vagy hazugságról, képzelgésről volt szó, vagy pedig az ún. igazságnak csak egy kis hányadát tartalmazta, hogy a teljes igazság, ami végső fokon a regényíró foglalkoztatja, ismételten kisiklik a tolla alól.

De ez a tanulság akkor is, amikor a műalkotás felől közelítjük meg ezt a problémát. Sem a szélesebb, epikus elbeszélés, sem a síkokat képező idő — és gondolat-metszetek, kinagyítások és tényvizsgálatok nem viszik közelebb az író problémájához, hiszen mindegyik ilyen kísérlet végén kiderül, hogy a valóságos regényvilág, az, amire az írói figyelem tulajdonképpen irányul, elsikkadt és kimaradt a műből.

Moravia könyvének tehát rendkívül érdekes a problematikája, s azoknak, akik szeretnek a műalkotás természete, sajátosságai felett elmélkedni, ez a regény a modern regény regényeként, a problémák nagy csokrát kínálja fel, amikor az ún. szubjektív tudat és az objektív valóság relációi között feszíti ki hálóját, s azon a problémán inszisztál, hogy a regényírás folyamata végső fokon nem más, mint a szubjektív tudatnak objektivizálódó folyamata, ami ugyanakkor az objektív világnak szubjektivizálódása is, és hogy az autentikussá válás együtt jár ennek a folyamatnak az ellenkezőjével is.

Hiba lenne Moraviát alkotói nihilizmussal vádolni, s azt állítani, hogy a problémák felvetésével egyúttal tagadja az írói munka értelmét, gondolatilag pedig a realitásokat, a „való világot”. Mo-

racia problémája jellegzetesen XX. századi írói probléma, amelyet a klasszikus korszakok regényírói ebben a formájukban nem ismerhettek meg. Moravia ugyanis a tárgy-egyénnel mint regényhőssel foglalkozik, tehát egy egészen más koordináta-rendszer után nyomoz, s azt a pontot keresi, ahol ez a tárgy-egyén művésziileg megragadható a maga totalitásában, ha totalitás egyáltalán létezhet ebben a viszonylatban.

Amikor ezt nyomozza, írói műhelye gondjaiba vezet be, akár csak évtizedekkel ezelőtt Andre Gide tette a *Hamispénzverők*-ben, s felhasználja azokat a regényírói „fogásokat”, technikai megoldásokat, amelyekkel a modern regény írói oly szívesen élnek. Naplórészletek, belső monológok, szabályos regényfejezetek, beszéd-montázsok váltakoznak a műben, hogy végül is meggyőződhessünk a „figyelem” csődjéről, hiszen a megírandó regény külsőleg elkészült ugyan, összeállt ezekből a műhelyre jellemző fragmentumokból, a regénybeli regény igazi magvához mégsem értünk el. Az asszony, az író és az asszony lánya háromszög ugyanis érintetlen maradt, megláttuk, felfedtük fátylait, de a viszony igazi természetéhez vezető fonalakat nem találtuk meg — hagyományos vagy hagyományossá vált eszközeink mondták fel a szolgálatot: a tárgy-egyén, az eltárgyasult emberi viszonyok továbbra is nyílt kérdések maradnak.

Moravia művészetének határaihoz értünk-e így, vagy az olasz író tapasztalatai általánosabb érvénnyel is bírnak? A kérdés megoldásához szélesebbkörű vizsgálatokat kellene végeznünk, amelyekre nemcsak a modern regényírás gondja, hanem Moravia szenvedélyes kutató szelleme ebben a regényben is ösztönözhet.

(BI)

EGY BIBLIOGRÁFIA TANULSÁGAI

A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája 1919—1938. Összeállította és a bevezetőt írta Botka Ferenc, Bp. 1966.

Látszólag szakmunka, amelyet az irodalomtudomány művelői forgatnak majd, s a recenzálása is elsősorban a szakfolyóiratok feladatának tetszik. Témája is tőlünk aránylag távol álló — térben és időben egyaránt.

A látszatok csalóka volta azonban itt is kiderül: ez a bibliográfia a mi feladatainkra és mulasztásainkra is figyelmeztet. A jugoszláviai magyar irodalom két háború közötti története máig is megíratlan, s valljuk be, az előmunkálatokhoz sem kezdtünk még hozzá, sem arányait, sem értékeit valójában nem látjuk még, s még azok a határok is bizonytalanok, amelyeket egy-egy folyóirat köré csoportosítva, *A magyar irodalom története* 6. kötetében körvonalaztunk. S jellemző tünetnek kell tartanunk azt a tényt is, hogy a régi *Híd* anyagának publikálása közben megfedkedtünk a *Híd* megjelentette szövegek bibliográfiai feldolgozásáról, a kutató és tájékoztató munka eme alapvető munkálatáról. S elhanyagoltuk a *Kalangya* körül csoportosult írók, törekvések

vizsgálatát, mert nyilvánvalóvá válik az anyag felületesebb tanulmányozásakor is, hogy a *Kalangya* polgári jellegét árnyaltabban kellene látnunk, mint látjuk.

Bennünket a bibliográfia forgatásakor elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, nem függetlenül a fentebb mondottaktól, hogy hogyan tükröződik a jugoszláviai magyar irodalom ebben a sajtóban. Ha azt mondjuk, hogy összesen 3 helyen bukkantunk irodalmunkra vonatkozó adaléokra, akkor lényegében jeleztük is, hogy a csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó alig vett tudomást arról az irodalomról, amely nálunk volt alakulóban. Nyomban azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem tájékoztatlanságról van szó, mert pl. a romániai magyar irodalom eseményeinek publicitása igen nagy, s a magyar irodalom életének intenzív kísérése is megfigyelhető, nem beszélve ennek a sajtónak világirodalmi tájékozottságáról, külön pedig a szovjet irodalom felé forduló figyelméről, hiszen ezen a téren szinte úttörő jelentőségű az a tevékenység, amelyet a csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó folytatott. Arra kell elsősorban gondolnunk, hogy a jugoszláviai magyar irodalom nem tudott olyan jelentősebb értéket felmutatni, amely egy szélesebb és nemzetközi érdeklődésre tarthatott volna számot, nem volt olyan jellegű, hogy eredetibb arculatával magára vonhatta volna a figyelmet.

Tanulságos lehet tehát egy ilyen tükörben megnézni irodalmunk egy korszakát, s belőle értékére, elért eredményeire következtetni. Összehasonlítási alapot is felkínál egy ilyen bibliográfia, amelyből az derül ki, hogy nálunk a szellemi életnek az intenzitása talán a leggyöngébb volt, különösen ha a kolozsvári *Korunkra*, a csehszlovákiai Fábry Zoltánra vagy Balogh Edgárra gondolunk, aki mind Csehszlovákiában, mind Romániában tevékenykedett. Am azt sem szabad felednünk, hogy az előttünk fekvő bibliográfia ugyanakkor egy szerencsésebb társadalmi-politikai alakulat szellemi életét tükrözi. Csehszlovákia polgári köztársaság volt, amelyben pl. 1935—36-ban *Szovjetföld* címen jelenhetett meg folyóirat. Másfelől a bécsi emigráció közelsége is befolyásolta ennek a sajtónak a szellemét, hiszen egy Lukács Györgyöt is munkatársának tudhatott, Kassák Lajos előadójairól számolhatott be, a *Szép Szó* körútjáról cikkezhetett, nem beszélve az olyan kezdeményekről, mint amilyen a Sarló mozgalma volt.

Ezért bír külön érdekességgel az irodalmunkról szóló pár adalék is. 1937-ben egy B. S. cikkez a *Magyar Napban* A jugoszláviai magyar írás cím alatt; ugyancsak a *Magyar Nap* ismereti két ízben a *Híd* is (1937, 1938), s ebben a lapban ír cikket a romániai Méliusz József Sinkó Ervin moszkvai magyar író cím alatt 1936 októberében. Ez tehát e bibliográfia sommája irodalmunkról — rajtunk áll, hogy majdani kutató, értékelő munkánkban kamatoztatni tudjuk-e a felkínált tapasztalatokat.

(BI)